

СПЕЦІАЛЬНІ ОBOB'ЯЗКИ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК У СИСТЕМІ ЇХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Богдан Ю. М.

У статті проаналізовано спеціальні обов'язки засуджених до позбавлення волі на певний строк у системі їхнього правового статусу. Розкрито соціально-правове значення обов'язків, яке виявляється в тому, що вони є засобом формування моральної і правової свідомості засуджених, зміцнення законності та правопорядку, дисципліни й організованості під час відбування покарання. Сутність юридичних обов'язків засуджених полягає у вимозі необхідної з погляду держави, влади і закону поведінки. Ця поведінка засуджених є обов'язковою, незаперечною і забезпечується заходами державного примусу. До таких заходів державного примусу належить установаження можливості притягнення засуджених за недотримання покладених на них обов'язків до юридичної відповідальності різних видів (дисциплінарна, матеріальна, кримінальна).

Аналіз правової природи юридичних обов'язків засуджених засвідчив їхній двоелементний зміст / структуру, а саме: по-перше, це необхідність вчинити певні дії (обов'язок засуджених до таких видів покарань, як виправні роботи, обмеження волі та в окремих випадках - позбавлення волі (частина 2 статті 118 Кримінально-виконавчого кодексу України) - працювати; обов'язок особи, засудженої до штрафу, сплатити суму штрафу у встановлений законом строк тощо); по-друге, необхідність утриматися від вчинення встановлених законом дій (заборона засудженим до позбавлення волі мати при собі гроші й цінні речі, звільнення засуджених до виправних робіт за власним бажанням тощо).

Наголошено, що діяльність персоналу колоній щодо здійснення контролю за дотриманням засудженими як позитивних, так і негативних обов'язків має не лише кримінально-виконавчий, а і кримінологічний аспект і спрямована не лише на досягнення мети покарання та кримінально-виконавчого законодавства, а й на запобігання вчиненню засудженими правопорушень (зокрема, кримінальних) під час відбування покарань. Зазначено, що однією з головних відмінностей обов'язків засуджених від їхніх прав є те, що за невиконання перших наступають небажані для особи наслідки - факт притягнення засуджених до юридич-

ної відповідальності, яка, у свою чергу, диференціюється за видами на дисциплінарну, матеріальну, кримінальну.

Ключові слова: виконання покарання, відбування покарання, адміністрація органу чи установи виконання покарань, засуджені, правовий статус, обов'язки, юридична відповідальність.

Bohdan Yu. M. Special responsibilities of persons sentenced to imprisonment for a specified period in the system of their legal status

The article analyzes special duties of convicts sentenced to deprivation of liberty for a fixed term in a system of their legal status. The socio-legal significance of duties is revealed, which is manifested in the fact that they are a means of forming the moral and legal consciousness of convicts, strengthening law and order, discipline and organization during serving of punishment. The essence of legal duties of convicts is to require the necessary conduct from the point of view of the state, government and the law. This behavior of convicts is obligatory, indisputable and is ensured by measures of state coercion. Such measures of state coercion include establishing the possibility of bringing convicts for non-compliance with their duties to legal liability of various kinds (disciplinary, material, criminal).

Analysis of the legal nature of legal duties of convicts showed their two-element content (structure), namely: first, the need to take certain actions (the duty of convicts to such types of punishment as correctional labor, limitation of liberty and in some cases - deprivation of liberty (Part 2 of Article 118 of the Criminal-Executive Code of Ukraine) - to work; the obligation of a person sentenced to a fine to pay the amount of the fine within the period prescribed by law, etc.); secondly, the need to refrain from committing actions prescribed by law (prohibition of convicts to carry money and valuables, quit of convicts to correctional labor at their own request, etc.).

It was emphasized that the activity of the colony staff to control the observance of both positive and negative duties by convicts has not only a criminal-executive, but also a criminological aspect and is aimed not only at achieving the goal of punishment and criminal-executive legislation, but also at preventing convicts from committing offenses (including criminal ones) while serving their sentences. It is noted that one of the main differences between duties

of convicts and their rights is that failure to comply with the former has undesirable consequences for the person - the fact of bringing convicts to legal liability, which in turn is differentiated by disciplinary, material, criminal.

Key words: *execution of punishment, serving of punishment, penitentiary administration, convicts, legal status, duties, legal liability.*

Постановка проблеми та її актуальність.

У теорії кримінально-виконавчого права юридичний обов'язок засуджених визначається як встановлена в зобов'язувальних і забороняючих нормах права міра необхідної поведінки засудженого під час відбування покарання, яка забезпечує досягнення мети покарання, підтримання правопорядку під час його відбування, дотримання прав і законних інтересів як самого засудженого, так і інших осіб [1, с. 62; 2, с. 117; 3, с. 37].

Для ефективної реалізації цього елемента правового статусу засуджених важливим є розуміння соціально-правового значення обов'язків, яке виявляється в тому, що вони є засобом формування моральної і правової свідомості засуджених, зміцнення законності і правопорядку, дисципліни й організованості під час відбування покарання. Сутність юридичних обов'язків засуджених полягає у вимозі необхідної з погляду держави, влади і закону поведінки. Ця поведінка засуджених є обов'язковою, незаперечною і забезпечується заходами державного примусу [2, с. 116].

До таких заходів державного примусу належить установлення можливості притягнення засуджених за недотримання покладених на них обов'язків до юридичної відповідальності різних видів (дисциплінарна, матеріальна, кримінальна), що засвідчується такими положеннями кримінально-виконавчого законодавства України:

- по-перше, дією принципів невідворотності виконання і відбування покарань, законності (ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу (далі - КВК) України), перший із яких є похідним від принципу невідворотності юридичної відповідальності;

- по-друге, законоположенням ч. 2 ст. 9 КВК України, відповідно до якого невиконання засудженими своїх обов'язків і встановлених законодавством вимог адміністрації органів і установ виконання покарань спричиняє встановлену законом відповідальність;

- по-третє, іншими спеціальними нормами КВК України. Так, наприклад, згідно із ч. 1 ст. 132, за невиконання покладених обов'язків та порушення встановлених заборон до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, можуть засто-

совуватися низка передбачених кримінально-виконавчим законодавством заходів стягнення. У свою чергу, як зазначено в ч. 1 ст. 136, засуджені до позбавлення волі несуть матеріальну відповідальність за завдані під час відбування покарання матеріальні збитки державі згідно із законодавством. Відповідно до ч. 2 ст. 136, у разі завдання матеріальних збитків кримінальним правопорушенням, учиненим засудженим під час відбування покарання, стягнення збитків провадиться на загальних підставах [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробленню актуальних проблем виконання та відбування покарань, зокрема й за напрямом реалізації правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк, присвячені праці таких вітчизняних та закордонних учених: К.А. Автухова, В.А. Бадири, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, Є.М. Бодюла, О.А. Гритенко, О.М. Джужі, Ю.А. Кашуби, О.Г. Колба, Н.В. Коломієць, В.Я. Конопельського, І.М. Копотуна, В.О. Корчинського, О.В. Лисодєда, Т.Ф. Мінязєвої, М.С. Пузирьова, Г.О. Радова, В.П. Севостьянова, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, С.Я. Фаренюка, В.П. Філонова, О.І. Фролова, О.В. Хорошуна, С.В. Царюка, Ю.А. Чеботарьової, В.О. Човгана, Ю.В. Шинкарьова, О.О. Шкути, О.В. Щербини, Д.В. Ягунова, І.С. Яковець, М.М. Яцишина й інших.

Поряд із вагомим внеском поіменованих учених у розроблення теоретико-прикладних засад правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк питання реалізації їхніх обов'язків не набули широкого висвітлення, що й зумовило формулювання мети даної публікації.

Метою статті є аналіз спеціальних обов'язків засуджених до позбавлення волі на певний строк у системі їхнього правового статусу.

Виклад основного матеріалу. Деякі вчені розглядають обов'язки засуджених не лише із кримінально-виконавчих, а й із кримінологічних позицій. Так, наприклад, І.М. Копотун серед спеціальних детермінант злочинів, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, виділяє неналежний контроль персоналу за виконанням засудженими покладених на них обов'язків [5, с. 215-216].

Саме тому, на нашу думку, не випадково законодавець до одного з восьми елементів режиму у виправних і виховних колоніях відніс виконання засудженими покладених на них обов'язків (ч. 1 ст. 102 КВК України).

Це підтверджує і сучасна пенітенціарна наука: якщо кримінально-виконавче право [6; 7] роз-

глядає режим насамперед як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, виходячи з положень ч. 3 ст. 6 КВК України, то пенітенціарна кримінологія [8, с. 56-61; 9, с. 13; 10, с. 29] розглядає його як один із напрямів реалізації заходів запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань.

Сучасні вчені-пенітенціаристи [2, с. 117; 3, с. 37-38], які аналізують правову природу юридичних обов'язків засуджених, доходять висновку про їхній двоелементний зміст / структуру, а саме:

- по-перше, це необхідність вчиняти певні дії (обов'язок засуджених до таких видів покарань, як виправні роботи, обмеження волі, в окремих випадках - позбавлення волі (ч. 2 ст. 118 КВК України), - працювати; обов'язок особи, засудженої до штрафу, сплатити суму штрафу у встановлений законом строк тощо);

- по-друге, необхідність утриматися від вчинення встановлених законом дій (заборона засудженим до позбавлення волі мати при собі гроші й цінні речі, звільнення засуджених до виправних робіт за власним бажанням тощо).

Саме тому юридичні обов'язки засуджених унаслідок двоелементної структури мають різні форми вияву у праві. Якщо необхідність учинення певних дій встановлюється за допомогою зобов'язувальних (позитивно зобов'язувальних) норм (ч. 1 ст. 9, ч. 3 ст. 107 КВК України), то утримання від учинення визначених законом дій - за допомогою забороняючих (негативно зобов'язувальних) норм (ч. 4 ст. 107 КВК України). За зауваженням І.Г. Богатирьова й О.В. Лісіцкова, така подвійна форма не завжди враховується у практиці застосування, коли заборони протиставляються обов'язкам засуджених. Проте і в тому, і в іншому разі заборони повинні розглядатися як різновид обов'язків засуджених, а саме обов'язку стримуватися від вказаних законом дій [2, с. 117]. Така позиція видається нам цілком правильною і такою, що повною мірою узгоджується з нормами кримінально-виконавчого законодавства України.

Обов'язки засуджених до позбавлення волі на певний строк можуть бути як загальними, так і спеціальними.

Загальні збігаються з обов'язками інших громадян. Тут ми підтримуємо позицію тих авторів, які зазначають, що насамперед засуджені повинні виконувати свої конституційні обов'язки, а саме: а) додержуватися Конституції України та законів України; б) шанувати державні символи України; в) не завдавати шкоди природі, культурній спад-

щині, відшкодовувати завдані ним збитки; г) набувати повну загальну середню освіту; г) не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей; д) піклуватися про дітей і непрацездатних батьків; е) сплачувати податки і збори; є) захищати Вітчизну, її незалежність і територіальну цілісність.

Останній обов'язок для засуджених має деякі особливості. Так, абз. 7 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» встановлює, що від призову на строкову військову службу в мирний час звільняються громадяни України, які були засуджені за вчинення кримінального правопорушення до позбавлення волі, обмеження волі, зокрема й із звільненням від відбування покарання [11].

Засуджені зобов'язані виконувати й інші, встановлені законодавством, обов'язки громадян. Наприклад, виконувати взяті на себе зобов'язання за цивільно-правовими угодами, виховувати дітей, піклуватися про своїх непрацездатних батьків тощо. Засуджені не повинні посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб [3, с. 38].

У свою чергу, спеціальні обов'язки пов'язані з особливим процесуальним статусом - засуджений. Так, відповідно до ч. 2 ст. 43 Кримінального процесуального кодексу (далі - КПК) України, засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав чинності [12].

Тому на засуджених, порівняно з іншими особами, покладається низка обов'язків, які так само, як і первинний поділ обов'язків, також поділяються на декілька груп:

- 1) загальні (основні);
- 2) спеціальні.

Загальними / основними обов'язками всіх засуджених, згідно із ч. 1 ст. 9 КВК України, є такі:

- виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно додержуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб;

- дотримуватися встановлених законодавством вимог адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації;

- увічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених;

- з'являтися за викликом адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації [4].

Водночас на засуджених до будь-якого з видів покарань покладаються як загальні (основні), так і спеціальні обов'язки. Тобто на засудженого до позбавлення волі на певний строк покладаються й обов'язки, закріплені у ст. 9, і ті, що передбачені ч. ч. 3, 4 ст. 107 КВК України.

А от спеціальні обов'язки є відповідно взаємовиключними. Тобто на засудженого до обмеження волі (ч. ч. 4, 5 ст. 59 КВК України) не можуть поширюватися обов'язки засудженого до позбавлення волі (ч. ч. 3, 4 ст. 107 КВК України).

Отже, кримінально-виконавче законодавство визначає загальні обов'язки для всіх засуджених і специфіку обов'язків засуджених до конкретних видів покарань (ст. 9, ч. ч. 3, 4 ст. 107 КВК України).

Водночас правовий статус і обов'язки відповідно засуджених до позбавлення волі є найбільш диференційованими. Так, конструкція норм КВК України побудована таким чином, що законодавець визначив права й обов'язки загальнородової категорії - засуджених до позбавлення волі, не диференціював, як у сфері кримінально-правових відносин, на певний строк і довічне позбавлення волі.

Тому, наприклад, права й обов'язки засуджених до довічного позбавлення волі охоплюються як ст. 107 КВК України, так і додатково - ст. ст. 150-151². Так само в межах засуджених до позбавлення волі на певний строк є загальні права й обов'язки, передбачені ст. 107 КВК України, а є окремі, що вміщені у гл. 21 «Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми» (ст. ст. 141-149). Зазначені категорії співвідносяться як загальне, особливе та спеціальне.

Звертаючись безпосередньо до характеристики обов'язків засуджених до позбавлення волі на певний строк, зазначимо, що вони поділяються на позитивні (обов'язок вчиняти визначені законом дії - ч. 3 ст. 107 КВК України) та негативні (обов'язок утримуватися від учинення визначених законом дій - ч. 4 ст. 107 КВК України).

Так, на підставі ч. 3 ст. 107 КВК України засуджені зобов'язані:

1) дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії, правомірних взаємин з іншими засудженими, персоналом колонії й іншими особами;

2) утримувати в чистоті і порядку приміщення, дбайливо ставитися до майна колонії і предметів, якими вони користуються під час виконання дорученої роботи, здійснювати за ними належний

догляд і використовувати їх тільки за призначенням;

3) виконувати встановлені законодавством вимоги персоналу колонії;

4) виконувати необхідні роботи із самообслуговування, благоустрою колонії;

5) дотримуватися санітарно-гігієнічних норм;

6) дотримуватися вимог пожежної безпеки і безпеки праці.

У свою чергу, згідно із ч. 4 ст. 107 КВК України, засудженим забороняється:

1) самовільно залишати колонію, порушувати лінію охорони;

2) спілкуватися із засудженими й іншими особами з порушенням установлених правил ізоляції, звертатися до них із проханням про виконання незаконних дій;

3) придбавати, виготовляти, зберігати і використовувати гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, заборонені до використання в колонії;

4) продавати, дарувати або відчужувати іншим способом на користь інших осіб предмети, вироби і речі, що перебувають в особистому користуванні;

5) умисно завдавати собі тілесних ушкоджень, зокрема й за допомогою іншої особи, завдавати шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від відбування покарання або виконання встановлених обов'язків;

6) умисно завдавати шкоди державному, комунальному майну, майну інших юридичних чи фізичних осіб, зокрема й майну інших засуджених, створювати загрозу завдання шкоди такому майну;

7) уживати спиртні напої, наркотичні засоби, психотропні речовини або їхні аналоги чи інші одурманюючі засоби;

8) чинити опір законним діям персоналу колонії, перешкоджати виконанню ним своїх службових обов'язків, підбурювати до цього інших засуджених;

9) грати в настільні й інші ігри з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди;

10) уживати нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прізвиська;

11) самовільно залишати призначену для перебування ізольовану територію, приміщення або визначене місце роботи, а також перебувати без дозволу адміністрації колонії в гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють;

12) завішувати чи міняти без дозволу адміністрації колонії спальні місця, а також обладнувати їх у комунально-побутових та інших службових або виробничих приміщеннях;

13) готувати та вживати їжу в непередбачених для цього місцях, виносити продукти харчування з їдальні без дозволу адміністрації колонії;

14) мати при собі предмети і речі в асортименті та кількості, що виходять за межі, встановлені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

15) палити в не відведених для цього місцях та неповнолітнім у виховних колоніях;

16) надсилати й отримувати кореспонденцію всупереч порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

17) наносити собі або іншим особам татування;

18) тримати тварин без дозволу адміністрації установи виконання покарань;

19) виготовляти, зберігати саморобні електроприлади та користуватися ними;

20) самовільно перепланувати, змінювати конструктивні елементи будівель та споруд колонії, споруджувати на виробничих об'єктах різні об'єкти (лазні, пральні, душові, сейфи, будиночки, будки, приміщення та засоби для відпочинку, опалення) [4].

Висновки. Отже, проведеним дослідженням встановлено, що діяльність персоналу колоній щодо здійснення контролю за дотриманням засудженими як позитивних, так і негативних обов'язків має не лише кримінально-виконавчий, а і кримінологічний аспект і спрямована не лише на досягнення мети покарання та кримінально-виконавчого законодавства, а й на запобігання вчиненню засудженими правопорушень (зокрема, кримінальних) під час відбування покарань. Однією з головних відмінностей обов'язків засуджених від їхніх прав є те, що за невиконання перших наступають небажані для особи наслідки - факт притягнення засуджених до юридичної відповідальності, яка диференціюється за видами на дисциплінарну, матеріальну, кримінальну.

Література

1. Автухов К.А., Гель А.П., Яковець І.С. Кримінально-виконавче право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком-Інтер, 2020. 432 с.
2. Богатирьов І.Г., Лісіцков О.В. Кримінально-виконавче право України : підручник. 2-ге вид. Київ : ВД «Дакор», 2014. 376 с.
3. Кримінально-виконавче право : підручник / Б.М. Головкін та ін. ; за заг. ред. Б.М. Головкіна, А.Х. Степанюка. 2-ге вид., переробл. і доп. Харків : Право, 2019. 288 с.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3-4. Ст. 21.
5. Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.
6. Богатирьов І.Г., Щербина О.В. Режим у виправних колоніях Державної пенітенціарної служби України (теорія і практика) : монографія. Київ : Дакор, 2015. 164 с.
7. Козлов П.П., Нікітін Ю.В., Стрелков Л.О. Режим виконання кримінальних покарань : монографія. Київ : КНТ, 2008. 272 с.
8. Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 509 с.
9. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. 620 с.
10. Михайлик О.Г. Насильство в установах виконання покарань: кримінально-правова та кримінологічна характеристики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2020. 38 с.
11. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-13. Ст. 88.

*Богдан Ю. М.,
аспірант кафедри кримінального, кримінально-
виконавчого права та кримінології
Академії Державної пенітенціарної служби*